

A kisebb uráli népek irodalmának kialakulásáról*

1995. márciusa van, amikor – mintegy mentségemre – belekezek e rövidnek szánt Előszó megírásába. (Az eredeti előszó tipográfiai elkülönítéssel szerves tartozéka az itt kifejtetteknek.) Mintegy 15 éve született meg annak a könyvnek a terve, amelyhez a kronológia kényszerű felborításával voltaképp egy újabb bevezetést fogalmazok. Munkám ún. akadémiai doktori értekezésnek készült, amelynek megvalósítása a szakmai felkészültség mellett szerencsét és akadályfutási jártasságot is igényelt. A tudományos minősítés útja, módja, feltételrendszere valamennyi volt (Milyen furcsa és hihetetlen ezt a szót leírni! S még csak mindössze 2–3 éve lehetséges.) ún. szocialista országban, de mindenképp a rettegett világhatalom, a „táborvezető” Szovjetunióban volt kialakított és követett, minden mozzanatában előírt gyakorlat. S micsoda feltételeket követeltek meg! A témát több bizottságnak is jóvá kellett hagynia, a „formátum” alkalmasságát is külön mérlegették (méltó-e arra a kandidátus, hogy immár a doktori fokozatra pályázhasson?) stb. De milyen könnyű volt már magánál a témánál is elbukni, ha az nem illeszkedett a hierarchia rendjébe!

A finnugrisztikában (uralisztikában) úgyszólván szentségtörésnek számított minden cím, amely nem volt kapcsolatban a nyelvészettel; az irodalomtudomány korifeusai pedig csak ún. „nagy” irodalmakban gondolkodtak, valósággal fitorogtak a „finnugor”, „türk”, „szibériai” jelzők hallatán. – No, de végre megkezdődhetett a munka. Húsz éven át gyűjtött könyv, levelezés, dokumentáció, számtalan konzultáció alapján! S mennyi fáradtság, utánjárás, viszontagság után gyűlt ez össze. Öt éven át dolgoztam magyar vendégtanárként Leningrádban (1965-től 1970-ig), megfordultam Sziktivkarban, Joskar-Olában, Petrozavodszkban, Tartuban s egyebütt, jártak s laktak nálam megszámlálhatatlanul sokan a „rokonok”, a nyelvrokon népek író és filológus képviselői. Mindenkitől és mindig csak könyvet és információt kértem. Ma is. Erről voltam s maradtam „hírhedt” a kollégák és barátok körében: D. P. már megint könyvet kér. – A növekvő anyag birtokában a történeti tanulás és a lelkiismeret is megszólalt bennem: „Te Péter! Kandidátusi disszertációddal (az udmurt irodalom történetéről 1973-ban védtem meg, 1978-ban vitatták meg – nélkülüm!) mennyi bajt, kellemetlenséget idéztél izsevszki barátaid fejére, F. K. Jermakov egzisztenciáját is elveszítette. De számodra sem veszélytelen az „igazat és a valódit” (József Attila szavai) megírni, hisz a Kádár-rendszer nem óhajt kellemetlenkedni a szovjeteknek, s bizonyos jelzések szerint a KGB is számon tart, nem hiába nem kapod meg – a hetvenes évek közepén – a többször is megpályázott ún. Keldis-ösztöndíjat.”

A koncepció azonban már kialakult bennem, a szaporodó anyag rámnehezült, a téma aktualitása vitathatatlan volt, s mindez kényszerítő erővel megindította a „kisebb uráli népek irodalma kialakulásáról” készülő mű munkálatait. – Ez a cím sokat elfed a lényegből, túlságosan szakszerű, szürke, bár korrekt. Korántsem csak a kisebb uráli népekről, s

* E cikk Domokos Péter *A kisebb uráli népek irodalmának kialakulása* című könyve orosz nyelvű kiadása előszavának magyar eredetije.

még kevésbé csupán az irodalmak geneziséről óhajtottam írni, sokkal inkább: a kis népek megmaradási szándékairól, lehetőségeiről, az identitástudat politikát, filozófiát, „lenini jóslatokat” is legyőző csodálatos erejéről, példáiról. Persze: megszabott keretekben. Hiszen élve élt, virágzott még a szocializmus, s csupán utólag jósokká (s ellenzékivé) avanzsált politológusok, szociológusok mondták-írták évekkel később, hogy ők már Brezsnyev–Andropov–Csernyenko országlása idején tudatában voltak a világpolitikában bekövetkező tektonikus változásoknak. A kisebb szocialista országokban zavartalanul regnáltak a 2–3 évtizede hatalomba került helytartók, Magyarországon még további hosszú éveken át érinthetetlen s megzavarhatatlan volt Kádár János nimbusza.

Ilyen előzményeket követően s körülmények közepette íródott meg s készült el öt évnyi munka után a disszertáció 1983-ban. (Védése 1984-ben történt, publikálására 1985-ben került sor.) A sziktivkari (a hatodik) Nemzetközi Finnugor Kongresszus érdeklődő résztvevői már kezükbe is vehették; olvasói bátor, újszerű könyvnek tartották, tucatnyi érdemi recenzió is méltatta, az MTA nívódíját is megkapta. Szóba került német nyelvű kiadása, de ez csak terv maradt. Bizonyos hiányérzetekkel (egyik-másik fejezetet illetően) magam is elfogadható s valamennyire időálló összegezésnek véltem, s a kor lehetőségeihez mérten szókimondónak is. Bibliográfiai részlete is viszonylag teljesnek, naprakésznek mutatkozott.

De ekkor már mozgott a föld, pontosabban: a Föld, fölpördültek az események, követheetlen mennyiségben és gyorsaságban 5–6 év alatt jóval több és lényegesebb történt a „nagypolitikában”, a „világtörténelemben”, mint korábban évtizedek vagy még hosszabb időszakaszok alatt. Érdekem, folyamatok is pillanatok alatt megkoptak, megkérdőjeleződtek. Ki beszél ma már a *peresztrojka*ról, a *glasznosztj*ról, Gorbacsovról és Reaganról, hiszen éppen napjainkban Bush is belelépett már a kíméletlen, örökmozgó süllyesztőbe? S hova tűntek az értékek, a mégoly tartósaknak, kikezdehetetleneknek látszó is? A művészetek, a költészet, a humaniorák művelőikkel együtt. Szünetelnek, hallgatnak, lappanganak – az alkotók pedig? Vagy átvedlettek (többnyire gyenge) politikus-sá, vagy gyakorlati szakemberré, vagy meghasonultak a világgal s önmagukkal, de a többség – itt Keleten – a teljes létbizonytalansággal kénytelen szembesülni. Oda a hivatalos művészetnek kijáró s már-már megszokott rang, biztonság, kiváltságok.

Ezekben az időkben végképp bebizonyosodott, hogy ennek az évezrednek a végén a nemzeti-nemzetiségi-kisebbségi kérdés összemberi viszonylatban nemhogy nem oldódik meg, hanem a legkeményebb, leggyötrőbb, legreménytelenebb problémájává válik az emberiségnek. A „nagy nemzetek” évszázados ostobasága, önzése, erőszakossága; térkép-rajzolásának és történelemformálásának lelkiismeretlensége és botorsága végzetes tragédiába sodorhatja a világot. Hadd ne soroljam a földrészeket, az országokat, a népeket! A gránát egyformán robban és pusztít mindenütt, a békét-megértést pedig nem lehet alhumanizmussal, látszatintézkedésekkel, vállveregetéssel s konzervszállítmányokkal megteremtteni.

Ezt bizonyította be számomra is az elmúlt 15-10-5-1 év, amelyeknek eseményeit finnugor irodalmárként is próbáltam nyomon követni, tanulságait levonni. Finnország mellett 1990 óta Magyarország, majd 1991-től Észtország is önállóvá vált, a Szovjetunió megszűnését követően a kisebb uráli népek az Orosz Köztársaságon belül államjogilag s perspektívaikat tekintve is más helyzetbe kerültek. De vajon milyenbe?

1985-ben Sziktivkarban még az amerikai és japán finnugristák is koccintottak a vezérszónokok szokvány-szocialista szólaimra, 1992. októberében a budapesti Finnugor

Tanszéken viszont már „állami bűnözőnek” nyilvánította Lenint az Orosz Parlament Nemzetiségi Tagozatának (történetesen mordvin származású) vezetője. – A változást, sőt fordulatot azonban nem lehetett azonnal érzékelni, folyamatában sem áttekinteni; inkább zökkenőkben, váratlan eseményekben, kedvező és kedvezőtlen tendenciák együttesében is. De mindenképpen ellentmondásosan (akárcsak Kelet-Európa más országaiban). A különféle finnugor (nyelvű) irodalmakban, publikációkban egyre érzékelhetőbbé vált a szabadabb szellem, gondolkodás, egyre több korábban „hétpecsétetes titokra” derült fény; a legrejtettebb archívumokból is nyilvánosságra kerültek döbbenetes dokumentumok (amelyek voltaképp átívelik a teljes szovjet időszakot). A forradalom előtti időszak szereplői és írásai is ismeretessé váltak, a pogány és a pravoszláv múlt évtizedek óta feledésbe taszított emlékei is publicitást nyertek. De – hihetetlen mértékben – csökkenni kezdtek a publikációs lehetőségek, a könyvek, folyóiratok, lapok kiadvány- és példányszámai; évek óta alig bukkan föl új név, fiatal tehetség. Míg korábban a tematikai kötöttség anyagi biztonságot jelentett az alkotó részére, újabban, a fokozatosan adódó általános nemzeti és emberi szabadság jegyében ugyanő a szegénység, az alkotói kilátástalanság gondjaival küzd. Átmenetileg?

1989-ben több tucatnyian örömmel vettünk részt a finnugor írók nemzetközi találkozásán (s a Finnugor Írók Nemzetközi Szövetsége megalakulásán) Joskar-Olában, majd az újabb találkozón 1991-ben a finnországi Espoo-ban (s 1993-ban a magyarországi Egerben); de mindannyian tapasztaltuk, hogy a pontos, szakszerű, adatokban gazdag előadások, hozzászólások növekvő gondokról informálnak: a nemzetiségi-kisebbségi létet a terrorhoz hasonló keménységgel fenyegető nyomorról, anyagi ellehetetlenülésről. (El-sorvad a helyi könyvkiadás, nem lehet iskolákat, színházat fenntartani stb.). Ezekre a riasztó perspektívákra különös erővel, segélykiáltásszerűen figyelmeztet a finnugor népek első politikai jellegű világtalálkozója, amelyet 1992. decemberében a komiföldi Sziktivkarban rendeztek meg.

Látszólag távolra sodródtam az Előszó műfajától s a könyv témájától. A lényegét tekintve azonban nem. Megírt fejezeteim nem korrigálásra (persze arra is!), inkább kiegészítésre és folytatásra szorulnak. Leginkább a „periodizációs” rész. Az esetek többségében (a legtöbb uráli irodalomnál) korszakhatárnak jelzem a XX. kongresszust (az 1956-tól 1960-ig tartó sávot), s onnan számítottam az ún. „mai irodalmat”. Nos, nyilvánvaló, hogy ebbe be-, ill. közbeiktatandó az 1968–1970-es „évcsoport”, a Brezsnyev nevéhez és köréhez köthető „sztálini visszarendeződési” periódus, amelyet általános elkedvetlenedéssel, színvonalhanyatlással, elszürküléssel lehet jellemezni. Rendkívül sötét, jellem- és gerinctörő időszak ez, amely a nyolcvanas évek közepéig is eltart. (Döbbenetes a halálózási adatok tanulsága, a tehetségek pusztulása, hanyatlása, az új alkotó talentumok jelentkezésének elmaradása).

A nyolcvanas évek közepétől napjainkig tart egy olyan átmeneti periódus, amely talán a legélesebb cezúra is egyben a volt szovjet irodalmak történetében. Szembenézésre, lelkiismeret-vizsgálatra kényszerülnek a toll művészei, s végezetül állást is kell foglalniuk. A tét gyakran: az addigi teljes életút, a megalkotott életmű hitele, értéke. Politizálás – írói munka – hallgatás (újra készüléssel vagy a toll letételével) a közelmúlt, ill. a jelen alternatívái.

Nyilván a kilencvenes évek elejétől vagy közepétől kezdődhet vagy lendülhet neki a(z egykori szovjet nemzeti és) nemzetiségi irodalmak legújabb (jövendő) korszaka, ha lesz

ilyen, s amely nyilván radikálisan elkülönül majd sok mindentől saját múltját illetően. De ne bocsátkozzunk jóslásokba!

Roppantul sajnálom, hogy nem áll módomban könyvem gazdagnak mondható bibliográfiáját kiegészíteni a legújabb évek adataival, fontos monográfiák, tanulmánykötetek, cikkek feltüntetésével, olyan évtizedeken át tiltott, elhallgatott vagy teljesen ismeretlenül maradt különleges szerzők műveinek megemlítésével, amilyenek pl. a zürjén K. F. Zsakov és tanítványa, az USA-ban világhírűvé vált szociológus, Pityirim Szorokin.

Mégis bízom benne, hogy könyvem hiányai, fogyatkozásai ellenére, az irodalmat és a tudományokat lebecsülő kor ellenében is aktuális, amely jelenthet valamit a kis uráli népek számára. Az olvasók talán megérik belőle a szerző mély és őszinte vonzalmát a mostoha sorsú népek iránt, igényét, hogy minél alaposabban megismerje és megismertesse őket, műveltségüket a „nagyközönséggel”, s törekvését, hogy a voltaképp ismeretlen közösségekből a Földkerekség számon tartott nyelvei és etnikumai közé emelhesse őket. Az uráli (finnugor) nyelvcsalád tagjai nincsenek egyedül, csak bízzanak magukban s figyeljenek egymásra.